

अग्रलेख...

भा रताचे नंदनवन म्हणून कधीकाळी ओळखल्या जाणाऱ्या जम्मू-काशमीरचा खन्या अथवीन कोणी सत्पानाश केला असेल तर तो देशाचे पहिले पंतप्रधान पंडित जवाहरलाल नेहरू यांनी. खरं म्हणजे जम्मू-काशमीर हे देशातील अन्य राज्यांसारखेच एक राज्य. पण दिल्लीतील आणि त्या राज्यातील राज्यकर्त्त्यांच्या भूमिकेमुळे जम्मू-काशमीर हे भारतातील एक राज्य असल्याचे तेथील जनतेला तसेच देशाच्या अन्य भागातील जनतेलाही कधी जाणवते आहे. ‘सारी दुनिया एक तरफ जोरू का भाई एक तरफ’ असे म्हटले जाते; तरीच वागणंक आपल्या देशाच्या तकालीन नेहूतवाची होती. जम्मू-काशमीर नेहरू-गांधी घराण्यातील नेत्यांसाठी ‘जोरू का भाई’सारखे होते. काशमीरच्या मुद्यावरून देशाची एकता, अखंडता आणि सार्वभौमतेसोबत राज्यकर्त्त्यांनी नेहमीच तडजोड केली. जम्मू-काशमीरची एकूणच वागणूक नेहमी स्वतंत्र देशासारखी होती. आपण भारतासोबत आहोत, हे आपले भारतावर उपकार आहेत, आपल्याला भारताची गरज नाही, तर भारताला आपली गरज असल्याचे तेथील राज्यकर्त्त्यांच्या वागणुकीवरून पदोपदी जाणवत होते. तेथील राज्यकर्त्त्यांचे भारतांपेक्षा पाकिस्तानवर जास्त प्रेम होते. म्हणजे मंगळसूत्र भारताच्या नावाचे, पण शृंगार पाकिस्तानसोबत अशी व्यभिचारी भूमिका जम्मू-काशिमारातील राज्यकर्त्त्यांची नेहमीच राहिली. जम्मू-काशमीरमधील राज्यकर्त्त्यांच्या या भूमिकेला कांग्रेसच्या विशेषत: नेहरू-गांधी घराण्यातील नेत्यांची फूस होती. घरात एखाद्या मुलाचे अनावश्यक लाड व्हावे, तसेच जम्मू-काशमीरचे लाड देशातील राज्यकर्त्त्यांनी केले. जम्मू-काशमीरसोबत भारतात विलीन झालेली अन्य संस्थाने दुधात साखर विरघळावी, तरसे समरस आणि एकजीत झाले. पण जम्मू-काशमीरची जखम स्वातंत्र्यप्राप्तीपासूनच अशवत्थाम्याच्या कपाळावरील जखमेसारखी सतत भळभळत राहिली. जम्मू-काशमीरच्या विघटनवादी समर्थ्येचे मूळ त्या राज्याला दिलेल्या ३७० कलमात आहे. देशातील अन्य कोणत्याही राज्याला असा दर्जा मिळाला नाही. स्वातंत्र्य मिळाल्यानंतर जम्मू-काशमीरचे भारतात विलीनीकरण

यंगीस्तान

जयेश शत्रुघ्न मेरस्त्री

गाच्या पाठीवर दक्षिण अमेरिका खंडाच्या उत्तर भागात व्हेनेझूएला नावाचा एक देश आहे. या देशाची लोकसंख्या सुमारे तीन कोटी आहे. मात्र, हा देश गु-हेगारीमध्ये अवल क्रामांकर आहे. इथे अनेक वर्षप्राप्तासून खून, अपहरण, मानवी तस्करी, ड्रग्ज रैकेट यांसारखे हिसक गुन्हे सररस घडतात. १२ ते १५ वर्षांची लहान मुलं हातात बंदुका घेऊन खून-दरोडे करण्यास प्रवृत्त होतात. इथे पराकोटीचा भ्रष्टाचार होतो. इथलं सरकार आणि न्यायव्यवस्थाही भ्रष्ट आहे. त्यामुळे कुणीही या देशात किऱायला जात नाही. इतकी वाईट परिस्थिती असतानाही १९७५ मध्ये एका देवदूताने गुहेगारीत भरडलेल्या या देशाता आशेचा किरण दाखवला. त्या देवदूताचे नाव आहे जोस अंटोनियो अंबूद्यू त्यांनी 'एल सिस्टेमा' नावाचा एक संगीत प्रशिक्षण उपक्रम विकसित केला. 'एल सिस्टेमा' म्हणजे दि सिस्टिम. सामाजिक बदल करण्यासाठी मुलांना, विशेषत: वंचित, मागासलेल्या समाजातील किंवा गुन्हेगारी पृथक्भूमी असलेल्या मुलांना मोफत शास्त्रीय संगीत शिक्षण देणे हा या उपक्रमाचा उद्देश होता. एका अंडग्याऊंड पार्किंग गराजमध्ये या उपक्रमाची सुरुवात झाली. सुरुवातीला केवळ ११ विद्यार्थी आले. २०१५ मध्ये ४०० म्युझिक सेंटर्स आणि ७ लाख बाल व तरुण संगीतकार तयार झाले आहेत. विशेष म्हणजे हा उपक्रम व्हेनेझूएलाच्या सीमा ओलांडून सुमारे ६० देशांमध्ये पोहोचला आहे. 'सामाजिक बदलासाठी संगीत' हे त्यांचे बीदवाक्य आहे. कारण संगीत व इतर कलामुळे एकता, बंधुता, परस्परांबद्ध आदर वाढू लागतो. आता 'एल सिस्टेमा' एक जागतिक चळवळ होऊ लागली आहे. एल सिस्टेमामुळे व्हेनेझूएलाच्या अनेक मुलांच्या जीवनावर सकारात्मक प्रभाव पडला आहे. या उपक्रमात सहभागी झालेल्या मुलांमध्ये आमूलाग्र बदल दिसून आला. ते गु-हेगारीपासून परावृत्त झाले. मुलांना आत्म-नियंत्रण करता आले, वाईट वर्तपुकीवर ताबा मिळविता आला. ही लक्षणे विशेषत: हिंसाचाराता सामोरे जाणाऱ्या मुलांमध्ये दिसून येतात. 'एल सिस्टेमा' उपक्रमाच्या माध्यमातून मुलांचे कौशल्य विकसित केले जाते, ही कौशल्येच त्यांना गु-हेगारीपासून दूर ठेवतात.

आपला भारत देश या मानाने खुप समृद्ध आणि सज्जन लोकांचा देश आहे. इथाला गुंहेगारी दर आटोपशीर आहे तसेच आतंकवाद, नक्षलवाद यावर आता सरकार अंकुश ठेवत आहे. पण विचार करा, गुंहेगारीने होरपळलेत्या देशात असा आमळाग्र बदल घडू शकतो, तर भारत देशात किती मोठा परिणाम दिसून येईल. तुरंगात असलेल्या गुंहेगारांसाठी अनेक उपक्रम राबविले जातात. त्यात कला हा

मुंबई वार्तापत्र

रा ज्यात कायदा व सुव्यवस्था चांगली असली पाहिजे, आरोग्य व्यवस्था चांगली असली पाहिजे, मुली, महिला सुरक्षित असल्या पाहिजेत, राज्यवरचा कर्जाचा डोंगर कमी केला पाहिजे, डागाळ्लेले, भ्रष्टाचारचा डाग लागलेले मंत्री मत्रिमंडळात नसावे, स्वच्छ व पारदर्शक सरकार असल पाहिजे, संविधानाचं राज्य असलं पाहिजे, गुंडाराज नसावा, राज्याचा विकास झाला पाहिजे, कामगार, शेतकरी, कट्टकन्यांना न्याय मिळाला पाहिजे, शेतकर्यांना मदत दिली पाहिजे, नुकसानभरपाई दिली पाहिजे, कर्ज मुक्त केलं पाहिजे, वीज माफ केली पाहिजे, सिंचनाचे प्रकल्प मार्गी लावले पाहिजे, दरित, आदिवासींचा विकास केला पाहिजे, प्रशासनावर अंकुश असला पाहिजे, महाराई कमी केली पाहिजे, पेट्रोल, डिझेलचे भाव कमी केले पाहिजे, कर कमी केले पाहिजे अशा एक नव्हे अनेक अपेक्षा उद्घव ठाकरे अऱ्ड कंपनी आणि विरोधकांच्या भाजपा सतेत असताना त्यांच्याकडून असतात. मुख्यत्वे देवेंद्र फडणवीस मुख्यमंत्री असले की अपेक्षांचा डोंगर उभा राहतो. मात्र, १९९५ पासून २०१४ आणि २०१९ मध्ये जेव्हा जेव्हा ठाकरे प्रत्यक्ष अप्रत्यक्ष सतेत होते, या काळात त्यांनी एकाही समस्येचं निराकरण केल्याचा रेकॉर्ड नाही. त्यामुळे आणण स्वतः काही न करता, साच्या अपेक्षा इतरांकडूनच करायच्या हा या लोकांचा ठरवला सेट पॅट्न

आहे.
नवीन वर्षात देवेंद्र फडणवीसांनी आपल्या कार्याची सुरुवात गडचिरोलीपासून केली. सगळे नववर्षाचे जल्लोषात स्वागत करत असताना, फडणवीसांनी मात्र, गडचिरोली जिल्ह्याची नक्शाप्रस्त अरी ओळख आता पुस्त काढण्यासाठी पाऊल उचलत, विकास कामांचे धडका गडचिरोलीपासून सुरू केला. यावेळी अनेक विकास कामांचे भूमिपूजन, उद्घाटन, लोकार्पण करत महाराष्ट्र आता थांबणार नाही असा संदेश त्यांनी दिला. बस्स विरोधकांच्या आणि प्रामुख्यानं उबाठा गटात पोटशूल उमळले. म्हणतात गडचिरोलीच्या विकासाचा उचलतेता विडा तेपील सर्वसामान्य जनता आणि गरीब आदिवासीसाठी उचलला कोणा खाणसप्टांतांसाठी

अमेरिकेत नववर्षात झालेले अनिवारी वैज्ञानिक

नववर्षाच्या दिवशी अमेरिकेसारख्या प्रगत व पुढारलेल्या देशात - न्यू ऑरलियंस, लास व्हेगास व न्यू यॉर्क अशा तीन ठिकाणी झालेले अतिरेकी हल्ले, ही समस्त जगला धोक्याची घटा आहे. सपूर्ण जगात मुस्लिम अतिरेक्यांचे वाढते धाडस हे विश्वशांतीला घातक आहे. अमेरिकेचे मावळते शासन हे अतिरेक्यासाठी मवाळ होते. बायडेन सरकारने, ई-हान ओमर या आफ्रिकन बाईंता आपल्या परराष्ट्र मंत्रालयात महत्वाच्या पदावर नेमले होते. या बाईचे विचार वरंद्विटे व अतिरेकी विचारसरणीला पोषक आहेत व ती अनन्धिकृतरित्या अमेरिकेत शिरली आहे, हे नुकतेच अमेरिकन सरकारच्या निर्दर्शनास आले व लवकरच तिवी हकालपट्टी होणार आहे. या अतिरेकी विचाराच्या बाईला आपले विरोधी पक्षक्नेते राहुल गांधी का भेटत होते, त्यांचे गुरु जॉर्ज सोरोस याची तर यामगे प्रेरणा नव्हती ना, याबद्दल सखोल चौकशी होणे गरजेचे आहे. निर्वासित बनून आलेले परदेशी नागरिक आता जर्मनी, फ्रान्स व इतर युरोपियन

जम्मू-काश्मीर आणि व्याप्त काश्मीर

करताना कारण नसताना जम्मू-काश्मीरला ३७० कलमाचे सुरक्षाकवच देण्यात आले. त्यावेळी पंडित नेहरूनी ३७० कलमाचे बुजगावणे उंधे केले नसते, तर जम्मू-काश्मीर आणि तेवील राज्यकर्ते उन्मत्त झाले नसते. 'आधीच मर्कट त्यात मद्य याता' अशी त्यांची स्थिती झाली नसती. जम्मू-काश्मीरला विशेष दर्जा देणारे ३७० कलम निष्प्रभ करण्याचा ऐतिहासिक निर्णय मोदी सरकारने घेतल्यानंतर तेतेहे आश्वासक आणि आल्हादादायक असा नव्या युगाचा सूर्योदय झाला. जी हिंमत देशातील अन्य राज्यकर्ते दाखवू शकले नाही, ती हिंमत ५६ इंच छातीवाल्या पंतप्रधान नंदें मोदीनी दाखवली.

जम्मू-काश्मीरचा खरा इतिहास आजपर्यंत देशासमोर आला नाही. तो आणण्याचे काम राष्ट्रीय पुस्तक न्यासाने नुकतेच केले. जम्मू-काश्मीर आणि लडाखच्या इतिहासाचा शास्त्रुयुद्ध आढावा एका आप्यासपूर्ण ग्रंथातून घेण्यात आला. या ग्रंथाच्या प्रकाशन समारंभात केंद्रीय गृहमंती अमित शाह यांनी, आतापर्यंत जे गमावले ते परत मिळविण्याचा संकल्प सोडला आहे. अमित शाह यांनी व्याप्त काश्मीरचा उल्लेख केला नसला, तरी त्यांच्या मनात तेव असेल, अशी देशवासीयांची खात्री आहे. पाकिस्तान काश्मीरवर दावाच कसा करू शकतो, हा मोठा गहन प्रश्न आहे. मुळात पाकिस्तानची निर्मितीच भारताच्या फाल्णीतून झाली. त्यामुळे पाकिस्तानने काश्मीरवर दावा करणे, हे कधीच मान्य करता येत नाही. तर्कसंगत तर ते कधीच नव्हते. व्याप्त काश्मीर ही अशीच संकल्पना आहे. हे म्हणजे भाडेकरूने घरावर कब्जा करण्यासारखे आहे. व्याप्त काश्मीरच नाही तर संपूर्ण काश्मीर हा भारताचा भाग होता, भारताचा भाग आहे आणि यावत्यंदिवावाकरो भारताचा भाग राहणार आहे. तो कोणीही भारतापासून तोडू शकत नाही, हिंगावून घेऊ शकत नाही. एखाद्या तां-ह्या मुलाला ज्याप्रमाणे जगातील कोणीही शक्ती त्याच्या आईप्रासून तोडू शकत नाही, तसे काश्मीरला पाकिस्तानच काय पण जगातील कोणीही शक्ती आणि महाशक्ती भारतापासून

दूर करू शकणार नाही. पाकिस्तानच काय, जगातील सर्व मुस्लिम देश एक आले तरी ते काशमीर भारतापासून हिसकावून घेऊ शकत नाही. कारण भारताचा नेतृत्व देशातील दुसऱ्या पोलादी पुरुषाच्या म्हणजे पंतप्रधान नरेंद्र मोदी यांच्या हातात आहे. सरदार वल्लभभाई पटेल हे देशातील पाहिले पोलादी पुरुष आहेत माझी पंतप्रधान डॉ. मनमोहनसिंग खन्या अर्थाने सरदार होते, पण त्यांवी वागणूबाबू सरदार शब्दाला शोभणारी कधीच राहिली नाही. याउलट मूळ गुजराती असलेली नरेंद्र मोदी यांना त्यांच्या कणखर निर्णयांनी सरदार संबोधायला हरकत नाही सुरुवातीलाच जम्मू-काशमीरचा सत्यानाश पंडित नेहरूंयांनी केला, असा उल्लेख आहे. जम्मू-काशमीरचा मुद्दा नेहरूंनी संयुक्त राष्ट्रात नेत आपल्या नाही त देशाच्या पायावर दगड पाढून घेतला. हा दगड नेहरूंच्या पायावर पडला असते तरी देशातील लोकांन त्याचे फारसे वाईट वाटले नसते. पण तो देशाच्या पायावर पडल्यामुळे त्याच्या वेदना दीर्घकाळ देशाला सहन कराव्या लागल्या. देशाशेवरतेव्हा हाईसिराय लॉर्ड माउंटबॅटन यांनी असा दिवाळखोरीचा सल्ला नेहरूंना दिला आणि बुद्धिमान नेहरूंनी तो डोके मिटून मान्य केला. नेहरूंचे डोके त्यावेळी कुणावर होते, याची सभ्यांनी चर्चा करण्याचे कारण नाही. पण नेहरूंच्या या निर्णयाची किंमत देशाला आताआतापर्यंत चुकवावी लागली.

पाकेस्तानन जमू-काश्मीरवर आक्रमण करण हो त्या देशाची पाहली चूच्या आणि हा मुहुर संयुक्त राष्ट्रात नेणे ही नेहरूची दुसरी चूक म्हणायला पाहिजेदीन देशांतील वाद हा संयुक्त राष्ट्रात न्यायचा असतो, आपल्या देशातील एखाद्या राज्याशी संबंधित वाद हा संयुक्त राष्ट्रात न्यायचा नसतो. तो एकत्र पोलिस वा लष्करी ताकदीवर तसेच राजकीय मुत्सद्दिगिरीने सोडवायचा असतो या पण याचे भान तोंडात सोन्याचा चमाचा घेऊन जन्माला आलेत्या नेहरूना राहिला नाही. संयुक्त राष्ट्राच्या देशरेखीखाली काश्मीरमध्ये जनमत संग्रह करण्याचे सूचनाही माझेंवॅटन यांनी केली होती. सुदैवाने आपण आतापर्यंत असा जनमत

संग्रह केला नाही, हे जम्मू-काश्मीरच्याच नाही तर देशातील जनतेचेही भाष्य म्हटले पाहिजे. तुम्हाला भारतात राहायचे की पाकिस्तानात अशी विचारणा यातून करण्यात येणार होती. असा जनमत संग्रह म्हणजे माकडाच्या हातात कोलित दणे होते. ३७० कलमाने जम्मू-काश्मीराला भारतापासून खूपणी पोडले होते. जम्मू-काश्मीरचा झेंडा वेगळा होता, घटना वेगळी होती आणि तेथील शासकीय प्रमुखाला मुख्यमंत्री नाही तर पंतप्रधान असे संबोधले जात होते. म्हणजे जम्मू-काश्मीराला नेहरूही देशातील एक राज्य समजत नव्हते, तर स्वतंत्र देश मानत होते, असे म्हटले तर ते चूक ठरू नये. भारतीय जनसंघाचे संस्थापक डॉ. श्यामप्रसाद मुखर्जी यांनी 'एक देश में दो विधान, दो निशान और दो प्रधान' विरुद्ध आंदोलन करत आपल्या प्राणाचे बलिदान केले; त्याचाच परिणाम म्हणून नंतर भारताचा तिरंगा जम्मू-काश्मीरचा झेंडा झाला. तेथील घटनेत सुधारणा करण्यात आली आणि पंतप्रधानाला मुख्यमंत्री म्हटले जाऊ लागले. यासाठी देशातील जनतेने डॉ. मुखर्जी यांचे मानावे तेवढे आभार कमी आहे. जम्मू-काश्मीरचा नागरिक हा भारताचा नागरिक होता, पण भारताचा नागरिक जम्मू-काश्मीरचा नागरिक मानला जात नव्हता, त्याला तेथे कोणतेही घटनात्मक अधिकार नव्हते. हा जो इतिहास आहे, त्यावर जम्मू-काश्मीरवर तिहिण्यात आलेल्या नव्या ग्रंथातून प्रकाशझोत टाकण्यात आला आहे. व्याप्त काश्मीर पुन्हा आपल्या काश्मीराला पर्यायाने देशाला जोडले जावे, ही देशवासीयांची मनापासूनची इच्छा आहे. मोदी सरकारने सतत आत्यावर ३७० कलम ज्या हिमतीने आणि धाडसाने हटवले, त्याच हिमतीने आणि धाडसाने मोदी सरकार व्याप्त काश्मीर एक दिवस आपल्या ताब्यात घेतल्याशिवाय राहणार नाही. अखंड भारताचे जे स्वप्न आपण कधीपासून पाहात आहे, त्याच्या पूर्वीच्या मार्गातील हा पहिला टप्पा समजायला हरकत नाही. 'मोदी है तो मुमकिन है' असे उगीच म्हटले जात नाही.

शालेय अध्यापनात नाट्य प्रशिक्षणाची आवश्यकता

तिष्य महात्मा आहे. सच्चा कलाकार हा सवदनशाल असता. त्यात नाट्य कला ही अत्यंत समृद्ध व सर्वसमावेशक आहे. कारण त्यात केवळ अभिनय नसून संगीत, नेपथ्य, रंगभूषा, वेशभूषा असे अनेक घटक सामावलेले आहेत. अनेक वर्षांपासून शालेय अध्यापनात नाट्य प्रशिक्षणाचा समावेश व्हावा, यासाठी मागणी केली जात आहे. पूर्वी लोक हा विषय गांभीर्यानि घेत नव्हते. गेल्या १०-१२ वर्षांत मात्र हळूळू बदल घडू लागला आहे. सरकारी यंत्राणादेखील याबाबत सकारातमक दिसत आहे. अनेक पालकांना व शिक्षकांना असे वाटो की, नाटक केल्याने मुलंचे अभ्यासातील लक्ष उडून जाईल. काही पालक म्हणतात की, नाटकात काम केल्यास मूल वाया जाईल; पण तसे नसते. ही प्रतिमा या क्षेत्रातील गलिच्छ लोकांनी निर्माण केली आहे. या क्षेत्रात अनेक सज्जन लोकही आहेत. खेरे पाहता नाटकामुळे 'एल सिस्टेम' प्रमाणे प्रभाव पडतो. मूलं चांगल्या वलणावर येतात. मुलांना अभ्यास चांगल्या प्रकारे कळू लागतो. कारण नाटकात संवाद पाठ करावा लागतो. इतकंच काय, तर समोरच्याचे संवादही लक्षात ठेवावे लागतात. त्यामुळे मुलंचे स्मरणशक्ती वाढते, पाठांतराची व आकलनाची क्षमता वाढते. विषय लवकर कळू लागतात. नाटकात संवाद मोठ्याने म्हणावे लागतात. शेवटच्या बाकावर बसलेल्या प्रेक्षकांपर्यंत आपला आवाज पोहोचाला पाहिजे. म्हणून बुजरी, हळू आवाजात बोलणारी मुलंही मोठ्याने बोलू लागतात. नाट्य प्रशिक्षणामुळे उच्चार स्पष्ट होतात.

त्याचबाबर समाधाटपणा, आत्मवशवास वाढता. रगभूषा, वशभूषा करावा लागते म्हणून गबाळेपणा जाऊन नीटनेटकेपणा येतो. नेपथ्याच्या माध्यमातून

जंगल, रस्ता, घर इत्यादी गोष्टी दाखवल्यामुळे कल्पकता वाढते, मुलांमध्ये स्वतःचे घर सजवण्याची, आपली खोली स्वच्छ ठेवण्याची वृत्ती जागृत होते. नाटकांना एकत्राचे नसते, तर सापांगांनी मिळून करायचे असते. प्रत्येकाला मुख्य भूमिका देता येत नाही. काही सहायक असतात, इतकंच काय, 'बँक स्टेट आर्टिस्ट' हॉन्यांना असतात, जे अभिनय करत नाहीत, पण नाटकाचा भाग असतात. यामुळे साधिंया भावना वाढते. गटबाजी न करता एकत्र येऊन काम करण्याची वृत्ती वाढू लागते ही हे लक्षात घेतले पाहिजे की, शालेय नाट्याचा उद्देश मुलांना केवळ अभिनेते बनवणे असा नसून एक चांगला जबाबदार माणपूऱ बनवणे असा आहे. आजच्या जगात चांगल्या माणसांची नितांत आवश्यकता आहे. ही चांगली माणसं या नाटकांना प्रशिक्षणातून घडतील. कारण यातून व्यक्तित्मत्त्व विकास घडत असतो. पालकानांना व शिक्षकांना, लक्षात च्या, शालेय नाटकांत काम करणारी सगळीच मुलं भविष्याचा अभिनय क्षेत्रात जात नाहीत, ऐसादूर्दूर मूळ या क्षेत्रात करीअर करत. पण इत मुलांच्या बाबतीत माणूसू होण्याची प्रक्रिया घडते. शालेय नाटकांचे विषय संस्कारक्षण असल्यामुळे मुलांना चांगलं वागण्याचा धडा मिळतो. जसे रस्त्यावर युक्त नये, कचरा टाकू नये, मोठांशी उलट बोलू नये, अभ्यास व्यवस्थित करावा इ. मात्र तुमचे प्रशिक्षक चांगले असायला हवेत ही अट आहे. पालकांनो, तुमच्या मुलांना चागली वर्तन्यूक असालेल्या व्यक्तीकडे नाट्य प्रशिक्षणाला पाठवा.

शालेय अध्यापनात नाट्य प्रशिक्षणाचा समावेश केल्याने मुलांमध्ये खरोखरा चांगला बदल दिसून येईल. अत्यंत आगाऊ मुंतसुद्दा जबाबदारीने वागताना माझे पाहिली आहेत. मी गेली काही वर्ष नाट्य दिव्यर्थन व प्रशिक्षण देण्याचे काम करतो. माझ्या स्वतःच्या मुलाला त्याच्या जन्मापासूनच मी हे प्रशिक्षण द्यायल मुरुवात केती आणि मला खूप सकारातमक परिणाम दिसून आले. दादागिरी करणारी मुलंही चांगली वागू लागतात, हा माझा अनुभव आहे. त्यांच्या अभ्यासात प्रगती झालीली मी पाहिली आहे. नाट्य प्रशिक्षण म्हाऱजे माणूस घडवण्याची शाळा आहे, असे आपण समजू शकतो. त्यामुळे शालेय अध्यापनात नाट्य प्रशिक्षणाचा समावेश केल्याने आपण चांगला माणूस घडू शकतो. ही मुलं शब्दा न महाविद्यालयातून बाहेर पडून जबाबदार नागरिक म्हणून देशाच्या भवितव्यावर आपला मोलाचा वाटा देतील. जर 'एल सिस्टेम' मुळे व्हेनेझ्युएलासारख्या गुन्हेगारी देशात चांगला परिणाम दिसून येऊ शकतो तर आपला सुजलाम् सुफलाम् भाराती देश नाट्य प्रशिक्षणातून माणूस झालेल्या मुलांच्या बळावर जागितक सत्ता नक्कीचा बनेत. म्हणूनच केंद्र व राज्य सरकारने यावर आता गांभीर्यानि विवार करायला हक्क व शालेय अध्यापनात नाट्य प्रशिक्षणाचा समावेश करायला हवा. ■

गदाप्रसार कागजपट

स्टील हबच्या दिशेने...

र पावलाने गडचिरोली जिल्ह्यात शिरलेल्या माओवादी चळवळीने मागील चार दशकांत या जिल्ह्याला मागासलेपणाच्या काळ्या यादीत पोहोचविले होते. गरिबी, बेकारी, मागासलेपण, अशिक्षितपणा, आरोग्य आणि शिक्षण या समस्यांच्या गर्तेत अडकलेल्या गडचिरोली जिल्ह्याकडे शासन व प्रशासन या सान्यानीच पाठ फिरविली होती. लोहखनिजाचे विपुल साठे, चुनखडी व इतर खनिजे आणि उत्तम प्रतीच्या सागाचे जंगल असलेल्या श्रीमंत गडचिरोली जिल्ह्याच्या वाट्याला गेली कित्येक वर्षे उपेक्षाच आली. येथील माणसे गरीब म्हणून येथील देवसुद्धा गरीबच राहिले. विदर्भची काशी म्हणून ओळखलेल्या जाणांच्या खजुराहो काळातील शित्यकर्णे नटलेल्या मार्कंडा नागरीची दुरवस्था केवळ आणि केवळ राजकीय व प्रशासकीय अनास्थेबा बळी ठरावे आहे. नक्षल चळवळीमुळे शापित ठरलेल्या या जिल्ह्यात लॉयड मेट्स्स अंड एनर्जी लिमिटेड कंपनीने पाय पठेला आणि जिल्ह्याचे वित्र बदलयला सुरुवात झाली. मुख्यमंत्री देवेंद्र फडणवीस यांच्या पुढाकराने हा शापित जिल्हा आता विकासाची नवी पहाट उजाडत राज्याच्या पटलावर उमटू लागला आहे. परवा नवीन वर्षाच्या पहिल्याच दिवशी राज्याचे मुख्यमंत्री देवेंद्र फडणवीस संपूर्ण दिवसभर गडचिरोलीत होते. जिल्ह्याच्या विकासासाठी काही महत्वाकांक्षी प्रकल्पाचे भूमिपूजन तर काही प्रकल्पांचे उद्घाटन करून गडचिरोलीची ओळख महाराष्ट्रातील पहिला जिल्हा अशी केल्याची स्पष्टोक्ती त्यांनी केली. जो गडचिरोली जिल्हा मागास म्हणून ओळखला जात होता तोच गडचिरोली जिल्हा आता 'स्टील हब' म्हणून ओळखला जाईल, नैर्सिंग संपत्तीने श्रीमंत असतानाही गरिबीचे जीणे जगत होता, त्याचा प्रवास आता स्टील हबच्या दिशेने सुरु झाला आहे. भविष्यात मिनी जमशेदपूर म्हणूनही गडचिरोली जिल्हा उदयास येईल, असा आशावाद मुख्यमंत्री देवेंद्र फडणवीस यांनी व्यक्त केला आहे. त्रिवेणी अर्धमुहूर्ष कंपनीचे मालक व लॉयड मेट्स्ससे व्यवस्थापकीय संचालक बी. प्रभाकरन यांच्या नेतृत्वात ६२०० कोटीची गुंतवणूक गडचिरोली जिल्ह्यात झाली असून, या कंपनीच्या माध्यमातून गडचिरोलीतील हजारो बेरोजगारांना रोजगाराची संधी उपलब्ध झाली आहे. खुद मुख्यमंत्रांनी प्रभाकरन यांचा उलेख करीत गडचिरोलीच्या परिवर्तनाचा इतिहास लिहिला जाईल तेव्हा सर्वत पहिले बी. प्रभाकरन यांचे नाव अधेरेखित केले जाईल, असे महत्त्व आहे. सुरजगाड येथील लोहखनिज उत्खनन करण्यासोबतच हेडी येथे कंपनीने निर्माण केलेली सीबीएसई शाळा, मर्टिस्पेशालिटी हॉस्पिटल व कोनसरी येथे निर्माण झालेला लोहप्रकल्प गडचिरोली जिल्हासाठी वरदान ठरू लागले आहे. दोन दिवसांपूर्वी लॉयड मेट्स्स कंपनीच्या विविध उपक्रमांचा मुख्यमंत्री फडणवीस यांनी शुभारंभ केला. कोनसरी येथे ४०० कोटीच्या डीआरआय प्लॉट्चे उद्घाटन केले. याशिवाय तीन हजार कोटीचा पेलेट प्लॉट आणि स्लरी पाईप लाईन प्रकल्पाचे भूमिपूजन फडणवीसांनी केले. या प्रकल्पामुळे एक हजार लोकांना रोजगार मिळाणार आहे. याशिवाय हेडरी, एटापल्टी येथे २७०० कोटीचा आयरस ओवरहर ग्रॅंडिंग प्लॉट व २० कोटी रुपयांचा गारमेंट युनिटीही लॉयड मेट्स्सच्या पुढाकाराने गडचिरोली जिल्ह्यात उभारला जात आहे. त्यामुळे येत्या काळात गडचिरोलीच्या विकासाचे वित्र अतिशय वेगळे राहणार असून संपूर्ण राज्याचे लक्ष गडचिरोली जिल्हा वेधून घेत आहे. केवळ गडचिरोली जिल्ह्यातील खनिज उत्खनन करणे हा आपला उद्देश नसून गडचिरोली जिल्ह्यातील बेरोजगारांच्या हाताला काम देणे, गडचिरोलीत रोजगाराच्या संधी निर्माण करणे, येथील मुलांना प्राथमिक व उच्च शिक्षण देणे याशिवाय या येथील लोकांना आरोग्याशी संबंधित अडचणींचा सामना करावा लागू नये यासाठी सर्वसोयीपुक्त १०० खाटांचे मर्टिस्पेशालिटी हॉस्पिटल उभारण्याचा मानस लॉयड मेट्स्स कंपनीचे व्यवस्थापकीय संचालक बी. प्रभाकरन यांनी व्यक्त केला आहे. मुख्यमंत्री देवेंद्र फडणवीस यांनी सात वर्षांपूर्वी कोनसरी प्रकल्पाच्या पायाभरणीसाठी पुढाकार घेऊन या प्रकल्पाचे भूमिपूजन केले होते आणि सात वर्षांनंतर त्याच जागेवर आता भव्य लोह प्रकल्प उभारला गेला असून त्या प्रकल्पाचे उद्घाटनसुद्धा फडणवीस यांच्याच हस्ते झाले आहे. फडणवीस जे बोलतात ते करतात हे पुन्हा एकदा गडचिरोलीवासीयांनी बघितले आहे. गडचिरोलीच्या विकासासाठी खुद राज्याचे मुख्यमंत्री देवेंद्र फडणवीस लक्ष ठेवून आहेत. त्यांच्या विकासाच्या अजेंड्यावर गडचिरोली जिल्हा अग्रस्थानी आहे. म्हणूनच पंतप्रधान नरेंद्र मोदी यांनी टिटकीट करीत फडणवीसांच्या कार्याची प्रशंसा केली आहे. गडचिरोली जिल्हा स्टील हब म्हणून उदयास येत असताना कंपनीचे व्यवस्थापकीय संचालक बी. प्रभाकरन व मुख्यमंत्री फडणवीस यांना विसरून चालणार नाही. त्यांच्या पुढाकारानेने गडचिरोलीच्या विकासाची प्राप्त हात उजाडेल, यात तिळमत्र शंका नाही.

हे. गेल्या काही
त्यामुळे प्रत्येक
त. अशा रिक्त
वैदिकबी तत्त्वानुसार
हिन्द्याला फक्त
त आहे. काही
असे प्राध्यापक
उच्च पदव्या
वेट, नेट, पी.एच.
गर भरतीला देत
तत्त्वावर काम
बिंगारीची कामे
गी. उसे उच्चशिक्षित
यम होणार या
पी.एचबी तत्त्वावर
चीचा पत्ता नाही.
पी देप्यास तयार

नसणाऱ्या वरिष्ठ प्राध्यापकांच्या आहेत. आणि त्याचबरोबर
अनेक पालकांनी मुलगा वरिष्ठ महाविद्यालयात प्राध्यापक आहे.
कायम नसला म्हणून काय झाले. आज ना उद्या तो होईल. या
आशेवर राहून त्यानी आपल्या एकुलत्या एक मुली अशा मुलांना
दिल्या आहेत. कुटुंबाचा व मुलांच्या शिक्षणाचा खर्च भागत
नसत्याने अनेक शहरी भागातील सी. एच. बी. तत्त्वावर काम
करणारे प्राध्यापक सकाळ व संध्याकाळ या दोन सत्रात काम
करत आहेत. सकाळी ६ वाजता लवकर घरातून बाहेर पडायचे
ते रात्री ११ वाजता घरी यायचे असा यांचा दिनक्रम असत्या
कारणाने घरातील व्यक्तींना वेळ देऊ शकत नाहीत. त्यामुळे
राज्य व केंद्र सरकारने लवकरात लवकर वरिष्ठ
महाविद्यालयातील प्राध्यापक भरतीला सुरूवात करून
सी.एच.बी. तत्त्वावर काम करणाऱ्या लोकांना कायम करून
त्यांचे पुढील अयुष्य वेठिंगारी म्हणून नाही तर प्राध्यापक
म्हणून जगू शकतील.

वाचक पत्रे

समाजाचा उत्कर्ष करण्यासाठीच पाठवलेले आहे. हे आपण
 ओळखून विवेकबुद्धीने समाजसेवा करावी. यातच जीवनाचा
 खरा अर्थ आहे, मोक्ष आहे. मानवजन्म श्रेष्ठ समजून
 समाजसेवा हीच सेवा आहे असे मानून जगण्याचा आनंदद्वय
 वेगळा आहे.

मधुकर अमृत डबीर / १८२२६१५३३१

● ● ●

प्राध्यापक बनले वेठबिगारी!

राज्यातील वरिष्ठ महाविद्यालयांमध्ये सीएचबी
 प्राध्यापकांची अवस्था अत्यंत दयनीय असून, तुटपुंज्या
 वेतनावर घरातील खर्च, मुलांच्या शिक्षणाचा खर्च, आरोग्याचा
 खर्च भागत नसल्याने टपरी, वडापावचा गाडा, भाजीपाला,
 रंगकाम, गवंडी काम करून उदरनिवाहि करावा लागत

देशांमध्ये सरकारची व तेथील जनतेची डोकेदुखी झालेले आहेत व त्यांना देशाबाहेर हाकलण्याची मागणी वाढत आहे. आपल्या देशातही रोहिण्यांची हकालपटी होणे व त्यांची प्रक आयात न होऊ देणे. देशाच्या सराक्षिततेसाठी व शांततेसाठी

जापात न हाऊ दण, दक्षाच्या सुरादारातासाठी
अत्यंत आवश्यक आहे.

गणेश ज. हजारे / ८६९८८१४५५९

● ● ●

समाजसेवा म्हणजेच ईश्वरसेवा

मनुष्याने सुखाचा विचार न करता जीवन जगण्याचा प्रयत्न करावा. जे जीवन आपल्या वाटेला आले ते समजून घेऊन त्याप्रमाणे जीवन जगावे. जीवन हे परमेश्वराने दिले असते त्यातही चढ-उतार असतो. काही दिवस आनंदाचे असतात तर काही दिवस चिंता करणारे असतात. पण मनुष्याने अशावेळी स्वतःला विसरून जाऊ नये आणि मृत्यु हा परमेश्वराने ठरवलेला असतो. तेव्हा जोपर्यंत जीवन आहे तोपर्यंत प्रामाणिकपणे देशासाठी, समाजासाठी जगणे हेच आपले कर्तव्य आहे. परमेश्वराने आपल्याता जगात सत्कर्म करून

लातूर जिल्हा

सोलापूर तरुण भारत, सोलापूर येथून प्रकाशित केले.
आवृत्ती सातारा, संचारजनन, नाडे, पम्बणी, टिंगोली, जाळना व बोड, तसेच विजयपूर, कलबुर्गी, बोद (कर्नाटक) येथून प्रकाशित केले.

१६ | शनिवार, ४ जानेवारी २०२५

► संक्षिप्त वृत्त...

लातूर कॉलेज ऑफ फार्मसीत सावित्रीबाई फुले जयंती साजरी औसा, दि. ३ जानेवारी -

भारतातील पहिल्या शिक्षिका, मुख्याध्यायिका, स्त्री शिक्षणाच्या प्रगत्या वैष्णवीची जननी व समस्त शियांना उडऱ्याची वाट दाखवण्या क्रांतीसुवर्ण ज्योती सावित्रीबाई फुले यांची जयंती श्री वेताळेश्वर शिक्षण संस्था संचलित लातूर कॉलेज ऑफ फार्मसी महाविद्यालयात साजरी करण्यात आली. यावेळी संस्थेचे अध्यक्ष भीमाशंकर बावगे, सचिव वेताळेश्वर बावगे, संचालक नंदकिंगोर बावगे, माधुरी बावगे, प्राचार्य डॉ. श्रीनिवास बुमरेला, प्राचार्य योगिता बावगे, प्राचार्य संतोष मेंदो, प्रा. अतुल कटम, प्रा. राजेश्वर चौधरी, प्रा. माधुरी पोळकर, प्रा. शुभम वैरागकर आदी शिक्षक व शिक्षकेतर कर्मचारी आणि विद्यार्थी उपस्थित होते.

शिवाजी महाविद्यालयात सावित्रीबाई फुले जयंती साजरी उद्घार, दि. ३ जानेवारी -

शिवाजी महाविद्यालयात क्रांतीज्योती सावित्रीबाई फुले यांची जयंती साजरी केली. यावेळी कार्यक्रमाचे अध्यक्ष महाविद्यालयाचे प्राचार्य डॉ. आर.एस. मांजरे होते. त्यांनी सावित्रीबाई फुले यांच्या प्रतिमेचे पुष्पहार अर्पण करून पूजन केले. यावेळी सावित्रीबाई फुले यांच्या जीवन कार्यावाहक प्रकाशात टाकलाना डॉ. मांजरे यांनी उपस्थिताना मार्गदर्शन केले. यावेळी डॉ.ही.के. भालेराव, डॉ.ए.ए.डी. सांवत, डॉ.ए.ए.च. पाटील, प्रबंधक बी.के.पाटील, व्ही.डी. गुनाळे, आर.ए.ल. लाडके, देवेळे, शेंडेळे, प्राध्यायिक, कायालयातील कर्मचारी, शिक्षकेतर कर्मचारी व विद्यार्थी उपस्थित होते. कायाक्रमाचे सूक्ष्मसंचालन व प्रासादाविक डॉ.डी.बी. मुळे यांनी तर आभार डॉ.ए.ए.एस. टेकाळे यांनी मानले.

दैठण येथे अंगणवाडीत सावित्रीबाई फुले यांची जयंती साजरी

शिरूर अनंतपाल, दि. ३ जानेवारी -
दैठण (ता. शिरूर अनंतपाल) येथे अंगणवाडी क्र. २ मध्ये क्रांतीज्योती सावित्रीबाई फुले यांची जयंती बालिका दिन म्हणून साजरी करण्यात आली. यावेळी अंगणवाडी क्रमांक दोन मधील शिक्षिका म्हणून जयश्री विरादार व सहाय्यक मदतनीस संगीत शिंदे आणि सुरेखा पाटील यांच्याकडून उपस्थिती लावण्यात आली. यावेळी जयश्री विरादार यांनी या दिनाचे महत्व विद्यार्थ्यांना सांगितले.

सावित्रीचा वरसा आणि वारसा जपणे हे आजच्या मुलीचे कर्तव्य आहे : प्रा. सुरेखा दीहिफळे

तथा वृत्तसेवा
उद्घार, दि. ३ जानेवारी -

भारतीय संस्कार आणि संस्कृतीचे जतन करतच सावित्रीचा वरसा आणि वारसा जपणे हे आजच्या मुलीचे कर्तव्य आहे असे मत राज्यवाच विभाग प्रमुख प्रा. सुरेखा दीहिफळे यांनी व्यक्त केले. त्या वाढवणा येथील श्री शिवाजी कनिष्ठ महाविद्यालय व राजे संभाजी माध्यमिक विद्यालयात सावित्रीबाई फुले यांनी निमित बोलत होत्या.

कार्यक्रमाचा अध्यक्षस्थानी राजे संभाजी

माध्यमिक विद्यालयाचे मुख्याध्यायक शरद आमगे तर प्रमुख पाहुणे म्हणून प्राचार्य युसूफ मुंजेवार, मंचिंद्र गडीकर, नरसिंग कांबळे उपस्थित होते. परोपाठने कार्यक्रमाची मुख्यावात करण्यात आली. सावित्रीबाई फुले यांच्या कार्याविधीची विद्याधर्मीनी सच्यद शबाहद व्हावार यांनी योगात व्यक्त केले. सावित्रीबाई पाठीशी खंबीराणे ज्योतिबा उपस्थित होते. जेव्हा महिलांवर संकटे येतात तेंव्हा आजच्या युरुषाने ज्योतिबा यासरेख खंबीराणे उपरोक्त प्रकाशित विश्वासात उपस्थित होते.

येणाऱ्या निवडणुकीसाठी सर्व पदाधिकाऱ्यांने तप्प राहावे तसेच गाव तिथे शाखा सर्व पदाधिकाऱ्यांच्या नियुक्त्या सर्व अंगीकृत संघटनेच्या पदाधिकाऱ्यांना विश्वासात घेऊन असेही व्यक्त केले. त्या वाढवणा येथील श्री शिवाजीराव माने यांनी योगात व्यक्त केले. सावित्रीबाई पाठीशी खंबीराणे ज्योतिबा उपस्थित होते. जेव्हा महिलांवर संकटे येतात तेंव्हा आजच्या युरुषाने ज्योतिबा यासरेख खंबीराणे उपरोक्त प्रकाशित विश्वासात उपस्थित होते.

कार्यक्रम यशस्वी पडण्यासाठी प्रा. रामदास केदार, प्रा. महादेव इंद्राळे, प्रा. दत्तात्रेय मुंदेले, प्रा. विष्णु केंद्रे, प्रा. मनोज मुळे, प्रा. रहीम पटाण, स्मिता हाळवारी, युरुषाने यांचे सहकारी लाभले. सूर्यसंचलन प्रा. अनिल मगर तर आभार प्रा. दत्तात्रेय मुंदेले यांनी माडले.

कार्यक्रमाचा प्रासादाविक राज्यपुरस्कार

प्रा. डॉ. भिकाणे पुढे म्हणाले की, शेळीपालकांना मुलवर्धनातून अधिक अंथ्रप्राप्ती होऊ शकते. त्याकरिता पारपरिक दृष्टिकोण सोडून उद्याप्रत्येक्या दृष्टीने शेळीपालन केल्यास पशुसंख्याना उत्प्राचा एक साश्वत मार्ग प्राप्त होऊ शकतो असा विश्वास प्रकट केला.

समारोप संसारी पशुसंख्यें सोलापूर यांनी योगात व्यक्त केले. सावित्रीबाई पाठीशी खंबीराणे ज्योतिबा उपस्थित होते तर प्रमुख पाहुणे म्हणून पदाधिकाऱ्यांनी योगात व्यक्त केले. त्यांनी योगात व्यक्त केले. सावित्रीबाई पाठीशी खंबीराणे ज्योतिबा उपस्थित होते. जेव्हा महिलांवर संकटे येतात तेंव्हा आजच्या युरुषाने ज्योतिबा यासरेख खंबीराणे उपरोक्त प्रकाशित विश्वासात उपस्थित होते.

प्रा. डॉ. भिकाणे पुढे म्हणाले की, शेळीपालकांना मुलवर्धनातून अधिक अंथ्रप्राप्ती होऊ शकते. त्याकरिता पारपरिक दृष्टिकोण सोडून उद्याप्रत्येक्या दृष्टीने शेळीपालन केल्यास पशुसंख्याना उत्प्राचा एक साश्वत मार्ग प्राप्त होऊ शकतो असा विश्वास प्रकट केला.

समारोप संसारी पशुसंख्यें सोलापूर यांनी योगात व्यक्त केले. सावित्रीबाई पाठीशी खंबीराणे ज्योतिबा उपस्थित होते तर प्रमुख पाहुणे म्हणून पदाधिकाऱ्यांनी योगात व्यक्त केले. त्यांनी योगात व्यक्त केले. सावित्रीबाई पाठीशी खंबीराणे ज्योतिबा उपस्थित होते. जेव्हा महिलांवर संकटे येतात तेंव्हा आजच्या युरुषाने ज्योतिबा यासरेख खंबीराणे उपरोक्त प्रकाशित विश्वासात उपस्थित होते.

प्रा. डॉ. भिकाणे पुढे म्हणाले की, शेळीपालकांना मुलवर्धनातून अधिक अंथ्रप्राप्ती होऊ शकते. त्याकरिता पारपरिक दृष्टिकोण सोडून उद्याप्रत्येक्या दृष्टीने शेळीपालन केल्यास पशुसंख्याना उत्प्राचा एक साश्वत मार्ग प्राप्त होऊ शकतो असा विश्वास प्रकट केला.

समारोप संसारी पशुसंख्यें सोलापूर यांनी योगात व्यक्त केले. सावित्रीबाई पाठीशी खंबीराणे ज्योतिबा उपस्थित होते तर प्रमुख पाहुणे म्हणून पदाधिकाऱ्यांनी योगात व्यक्त केले. त्यांनी योगात व्यक्त केले. सावित्रीबाई पाठीशी खंबीराणे ज्योतिबा उपस्थित होते. जेव्हा महिलांवर संकटे येतात तेंव्हा आजच्या युरुषाने ज्योतिबा यासरेख खंबीराणे उपरोक्त प्रकाशित विश्वासात उपस्थित होते.

प्रा. डॉ. भिकाणे पुढे म्हणाले की, शेळीपालकांना मुलवर्धनातून अधिक अंथ्रप्राप्ती होऊ शकते. त्याकरिता पारपरिक दृष्टिकोण सोडून उद्याप्रत्येक्या दृष्टीने शेळीपालन केल्यास पशुसंख्याना उत्प्राचा एक साश्वत मार्ग प्राप्त होऊ शकतो असा विश्वास प्रकट केला.

समारोप संसारी पशुसंख्यें सोलापूर यांनी योगात व्यक्त केले. सावित्रीबाई पाठीशी खंबीराणे ज्योतिबा उपस्थित होते तर प्रमुख पाहुणे म्हणून पदाधिकाऱ्यांनी योगात व्यक्त केले. त्यांनी योगात व्यक्त केले. सावित्रीबाई पाठीशी खंबीराणे ज्योतिबा उपस्थित होते. जेव्हा महिलांवर संकटे येतात तेंव्हा आजच्या युरुषाने ज्योतिबा यासरेख खंबीराणे उपरोक्त प्रकाशित विश्वासात उपस्थित होते.

प्रा. डॉ. भिकाणे पुढे म्हणाले की, शेळीपालकांना मुलवर्धनातून अधिक अंथ्रप्राप्ती होऊ शकते. त्याकरिता पारपरिक दृष्टिकोण सोडून उद्याप्रत्येक्या दृष्टीने शेळीपालन केल्यास पशुसंख्याना उत्प्राचा एक साश्वत मार्ग प्राप्त होऊ शकतो असा विश्वास प्रकट केला.

समारोप संसारी पशुसंख्यें सोलापूर यांनी योगात व्यक्त केले. सावित्रीबाई पाठीशी खंबीराणे ज्योतिबा उपस्थित होते तर प्रमुख पाहुणे म्हणून पदाधिकाऱ्यांनी योगात व्यक्त केले. त्यांनी योगात व्यक्त केले. सावित्रीबाई पाठीशी खंबीराणे ज्योतिबा उपस्थित होते. जेव्हा महिलांवर संकटे येतात तेंव्हा आजच्या युरुषाने ज्योतिबा यासरेख खंबीराणे उपरोक्त प्रकाशित विश्वासात उपस्थित होते.

प्रा. डॉ. भिकाणे पुढे म्हणाले की, शेळीपालकांना मुलवर्धनातून अधिक अंथ्रप्राप्ती होऊ शकते. त्याकरिता पारपरिक दृष्टिकोण सोडून उद्याप्रत्येक्या दृष्टीने शेळीपालन केल्यास पशुसंख्याना उत्प्राचा एक साश्वत मार्ग प्राप्त होऊ शकतो असा विश्वास प्रकट केला.

समारोप संसारी पशुसंख्यें सोलापूर यांनी योगात व्यक